

Piotr Szukalski

OKRES PRACY, BEZROBOCIA I BIERNOŚCI ZAWODOWEJ A POZIOM WYKSZTAŁCENIA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE¹

Rynek pracy jest tą kategorią ekonomiczną, która przyciąga obecnie uwagę wielu osób. Jest to konsekwencją prostego faktu, iż samodzielność ekonomiczna zdecydowanej większości polskiego społeczeństwa jest zależna od przebiegu kariery zawodowej, dającej w trakcie jej trwania środki utrzymania dla siebie, swojego partnera i wychowywanego potomstwa, zaś po jej zakończeniu determinującej wysokość świadczeń emerytalnych.

Z reguły syntetyczna analiza rynku pracy jest dokonywana poprzez odwołanie się do współczynników aktywności zawodowej i stopy bezrobocia, ponieważ wykorzystanie tych dwóch mierników pozwala na wyodrębnienie z jednej strony osób biernych i aktywnych zawodowo, z drugiej w ramach populacji aktywnych zawodowo umożliwia śledzenie pracujących i bezrobotnych. Niestety, miary te są podatne na zniekształcenia związane z czynnikiem strukturalnym, np. przekroczenie wieku 50 lat przez generacje wyżu demograficznego automatycznie obniża współczynnik aktywności zawodowej, gdyż osoby te – choć są

¹ Tekst przygotowany w ramach realizacji projektu 6. Programu Ramowego PROFIT (*Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational Transmission of Inequalities*) koordynowanego przez W. Wąrzywodę-Kruszyńską z Instytutu Socjologii UŁ.

w wieku produkcyjnym – charakteryzują się wysoką skłonnością do wychodzenia z rynku pracy na renty, emerytury itp. świadczenia. W rezultacie w liczniku mamy liczbę osób pracujących, wśród których jest relatywnie niewiele osób po 50. roku życia, podczas gdy jednocześnie wszystkie osoby w tym wieku są uwzględnione w mianowniku.

Powyższy problem można stosunkowo łatwo wyeliminować poprzez analizę cząstkowych współczynników (tj. miar obliczonych dla homogenicznych z punktu widzenia wieku podgrup, np. osób w wieku 40-44 lata, lub dla osób o danym poziomie wykształcenia, czy też dla osób o danym poziomie wykształcenia będących w wieku 40-44 lata). Tym niemniej posługiwanie się współczynnikami cząstkowymi ma jedną podstawową wadę – prowadzi do nadmiernego rozrostu porównywanych wielkości liczbowych, utrudniając, a niekiedy wręcz uniemożliwiając dokonanie porównania.

Alternatywnym, syntetycznym podejściem może być badanie kariery zawodowej poprzez odwołanie się do koncepcji cyklu życia jednostki i pokazanie, jak – przy założeniu, że dana jednostka jest typowym przedstawicielem społeczeństwa – przebiegałaby jej kariera zawodowa w pewnym okresie jej życia. W niniejszym tekście została dokonana próba oszacowania z wykorzystaniem powyższego podejścia na podstawie publikowanych danych NSP 2002 liczby lat spędzonych w danym statusie zawodowym dla osób odznaczających się różnym poziomem kwalifikacji zawodowych, utożsamianych z poziomem wykształcenia.

Metoda szacowania okresu pracy, bezrobocia i bierności zawodowej

Przed prezentacją danych wypada poczynić kilka uwag ogólniejszego charakteru, mających na celu pozwolić Czytelnikowi na samodzielne wyrobienie sobie zdania co do poprawności, jakości i wiarygodności przedstawianych dalej szacunków.

W niniejszym opracowaniu wykorzystam metodę pozwalającą na oszacowanie okresu pracy, bezrobocia i bierności zawodowej, odwołującą się do tablic wygasania (ich najpopularniejszym przykładem są tablice trwania życia). Z uwagi na sposób publikowania danych odnośnie do aktywności zawodowej pochodzących z NSP 2002 posłużę się uproszczoną metodą obliczeń. Metoda ta

opiera się na założeniu, że jeśli np. w zbiorowości osób mających 30 lat współczynnik aktywności zawodowej wynosi 80%, a stopa bezrobocia 20%, to wówczas typowy trzydziestolatek doświadczający zdarzeń występujących na rynku pracy w sposób idealnie odzwierciedlający sytuację na tym rynku wśród swoich rówieśników, który przeżyje cały kolejny rok, w jego trakcie spędzi 0,2 roku jako osoba nieaktywna zawodowo (20% ludności w interesującym nas wieku to bierni zawodowo), zaś pozostałe 0,8 roku jako czynny zawodowo (mówi o tym współczynnik aktywności zawodowej). W trakcie owych 0,8 roku ów typowy trzydziestolatek będzie pozostawał na bezrobociu 0,16 roku (0,8 roku razy 0,2 – stopa bezrobocia), zaś przez pozostałe 0,64 roku będzie pracował. Sumując otrzymane powyżej wielkości dla poszczególnych, kolejnych grup wieku w interesującej nas fazie życia dowiadujemy się ile lat w trakcie całego badanego przez nas okresu życia (np. w wieku produkcyjnym) typowa jednostka przepracowałaby, ile byłaby bezrobotna, a przez ile lat nieaktywna zawodowo.

Ponieważ publikowane dane dostarczają informacji o pięcioletnich grupach wieku, dlatego nasze obliczenia będą czynione nie dla jednorocznych grup wieku, lecz dla pięcioletnich (wyjątkiem są w przypadku wieku produkcyjnego dane dla osób mających dokładnie 18 i 19 lat). Dostępne dane statystyczne umożliwiają dokonanie obliczeń dla bardziej homogenicznych grup z punktu widzenia poziomu wykształcenia².

Ograniczeniem powyższej metody jest to, że wykorzystujemy wielkości przekrojowe, tj. pochodzące z danego roku kalendarzowego, choć na ich podstawie budujemy miary odnoszące się do cyklu życia. Ogólnie analiza przekrojowa opiera się na szacowaniu wartości badanej zmiennej za pomocą informacji dotyczących jednostek podlegających danemu rodzajowi zdarzenia w trakcie roku kalendarzowego. W naszym przypadku oznaczałoby to np. obliczanie długości stażu pracy w populacji osób, które w danym roku definitywnie wycofały się z rynku pracy z uwzględnieniem wieku wejścia na rynek pracy w tym samym roku. Choć takie rozwiązanie wygląda atrakcyjnie, dostarczałoby rzetelnej in-

² Formalizując powyższe wywody $e_{x;x+t}^A = 5 \sum_{i=x}^{x+t} w_{(i)}^A$; gdzie $e_{x;x+t}^A$ oznacza trwanie życia w aktywności zawodowej pomiędzy wiekiem x i $x+t$ lat, zaś $w_{(i)}^A$ to współczynnik aktywności zawodowej dla osób w wieku i , tj. w naszym przypadku między x a $x+4$, następnie $x+5$ a $x+9$, itd. Z kolei $e_{x;x+t}^B = 5 \sum_{i=x}^{x+t} (w_{(i)}^A \times w_{(i)}^B)$, gdzie $e_{x;x+t}^B$ to trwanie okresu bezrobocia, $w_{(i)}^A$ to – jak wyżej – współczynnik aktywności zawodowej dla osób w wieku i , zaś $w_{(i)}^B$ to stopa bezrobocia dla tego samego wieku.

formacji jedynie w sytuacji braku zmian poziomu aktywności zawodowej w długim okresie. Nie bierze ono bowiem pod uwagę trzech rodzajów efektów decydujących o pojawianiu się w dłuższym okresie zmian wzorców zachowań: efektu wieku, efektu generacji i efektu chwili. Jedynie efekt wieku – polegający na przemianach zachowań jednostki wynikających z przechodzenia przez poszczególne etapy cyklu życia, przemianach związanych z odmiennym prawdopodobieństwem wystąpienia pewnych zdarzeń w danym wieku (takich, jak np. pobieranie nauki, wydanie na świat potomstwa, choroba, inwalidztwo itp.) – jest w takim badaniu uwzględniony, aczkolwiek jest on wyraźnie zakłócony występowaniem pozostałych, nieuwzględnionych efektów.

Efekty generacji wynikają z kolektywnych zachowań każdej z generacji (tj. grup osób urodzonych w czasie tego samego roku kalendarzowego). Zachowania te mogą być stosunkowo łatwo wyjaśniane w kategoriach grup osób podzielających wspólny pogląd na życie (tj. wspólny styl życia), czyli w kategoriach kohort mentalnych. W przypadku badania stażu pracy efekt generacji najlepiej będzie się przejawiał w opiniach odnośnie do odpowiedniego poziomu wykształcenia i właściwego wieku zakończenia aktywności zawodowej w poszczególnych rocznikach osób.

Efekt chwili jest związany przede wszystkim z koniunkturą na rynku pracy czy szerzej koniunkturą gospodarczą, dostępnością systemu kształcenia ponadpodstawowego oraz okresowymi bodźcami i antybodźcami legislacyjnymi do kontynuowania pracy. Na przemiany aktywności zawodowej mają bowiem wpływ zarówno ogólne tendencje związane z przemianami sfery gospodarczej i społecznej („trend sekularny”), jak i krótkookresowe bodźce związane przede wszystkim z ingerencją państwa.

Zważywszy na konieczność uwzględnienia wyżej wymienionych efektów, których wpływ na ewolucję trwania kariery zawodowej jest oczywisty, w celu polepszenia jakości analizy wskazane jest posługiwanie się narzędziami analizy wzdłużnej. Bazuje ona na populacji osób urodzonych w trakcie jednego roku kalendarzowego (czyli na generacji w terminologii stosowanej w demografii). Tym samym automatycznie jest uwzględniony wpływ różnej drogi życiowej, i co za tym idzie odmiennych doświadczeń życiowych i zawodowych osób urodzonych w różnych latach. Niestety, z oczywistych powodów odwoływanie się do tego typu analizy wymaga dostępu do danych pochodzących z długiego, kilkudziesięcioletniego wycinka czasu – taki jest bowiem zazwyczaj okres aktywności zawodowej jednej generacji.

Ograniczenia w dostępie do odpowiedniej jakości materiału sprawiają, że w niniejszym opracowaniu odwołam się do danych przekrojowych, które należy zawsze interpretować warunkowo. Analizując prezentowane dalej wielkości należy pamiętać, że mówią one o latach spędzonych jako (nie)aktywna jednostka lub jako jednostka pracująca (bezrobotna), przy założeniu utrzymywania się w długim okresie poziomu aktywności zawodowej (bezrobocia) w poszczególnych grupach wieku odnotowywanego w połowie 2002 r.

Przegląd metod służących do szacowania odpowiednika dalszego trwania życia w dziedzinie aktywności zawodowej i zdrowia, jak i bogatą bibliografię publikacji odnoszących się do tych zagadnień można znaleźć w pracy autorów francuskich³.

W dalszej części przedstawiam wyniki obliczeń dokonanych na podstawie materiału wyjściowego zawartego w publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego, zawierających odpowiednio dane dotyczące liczby aktywnych, pracujących i bezrobotnych⁴ oraz liczby ludności⁵, poszeregowanych według wieku, płci, poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkiwania w przekroju miasto/wieś. Zdaję sobie sprawę, że wyniki NSP 2002 w sferze aktywności zawodowej przyniosły informacje rozbieżne z wcześniejszymi szacunkami – wręcz zaskakujące odnośnie do skali bezrobocia – tym niemniej nie można *a priori* odrzucać wartości spisu, gdyż dostarcza (a przynajmniej powinien) jako badanie pełne najbardziej wiarygodnych danych.

Przebieg kariery zawodowej kobiet i mężczyzn

Tabela 1 zawiera informacje o przebiegu kariery zawodowej kobiet i mężczyzn. Dane mówią o liczbie lat, jakie spędza się w danym statusie. Ponieważ wiek produkcyjny jest definiowany inaczej w przypadku obu płci (różnica dotyczy momentu osiągnięcia ustawowego wieku emerytalnego – 60 lat dla kobiet i 65 dla mężczyzn), w celu umożliwienia porównywalności podane są dane odnoszące się dla dwóch okresów – 42-letniego i 47-letniego.

³ E. Cambois, J.-M. Robine, N. Brouard: *Les esperances de vie appliqués a des statuts spécifiques. Historique des indicateurs et des methods de calcul*. "Population" 1998, Vol. 53, No 3.

⁴ NSP 2002. Aktywność ekonomiczna ludności Polski. GUS, Warszawa 2003.

⁵ NSP 2002. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. GUS, Warszawa 2003.

Tabela 1

Rozkład liczby lat spędzonych jako osoba aktywna i bierna zawodowo według płci dla osób pomiędzy 18 a 59 rokiem życia i 18 a 64 rokiem życia

Wiek	Kobiety				Mężczyźni			
	aktywna			bierna	aktywny			bierny
	ogółem	pracująca	bezrobotna		ogółem	pracujący	bezrobotny	
18-59 lat	27,0	21,1	5,9	15,0	31,4	24,9	6,3	10,6
18-64 lat	27,7	21,7	5,9	19,3	32,8	26,2	6,4	14,2

Podane w tab. 1 dane są relatywnie rzadko używane, zatem przed ich omówieniem dokonam przykładowej interpretacji wielkości odnoszących się do kobiet w wieku produkcyjnym (tj. w wieku 18-59 lat). W sytuacji utrzymywania się poziomu aktywności zawodowej i bezrobocia odnotowanego w 2002 r. w poszczególnych grupach wieku produkcyjnego typowa kobieta – zakładając, iż przeżyłaby cały okres pomiędzy 18 a 59 rokiem życia – spośród 42 lat spędzonych w wieku produkcyjnym przez 15 lat byłaby bierna zawodowo, zaś przez 27 lat aktywna zawodowo. Owe 27 lat gotowości do wykonywania pracy rozłożyłoby się na 21,1 lat wykonywania pracy i 5,9 lat pozostawiania osobą bezrobotną.

Przedstawione w tabeli dane wskazują na wyraźne różnice przebiegu kariery zawodowej mężczyzn i kobiet. Przy założeniu tego samego trwania życia typowy przedstawiciel płci męskiej zdecydowanie dłużej pracuje, a jednocześnie wskutek zdecydowanie dłuższego okresu aktywności zawodowej przez więcej lat jest osobą bezrobotną.

Zwróćmy również uwagę, że przedłużenie analizowanego okresu życia o 5 lat prowadzi do bardzo nieznacznego wydłużenia kariery zawodowej. W takim przypadku, jeśli dokonamy porównania danych dla fazy życia zawartej pomiędzy 18 a 59 rokiem i tej kończącej się w chwili osiągnięcia 65 lat, okazuje się, że spośród dodatkowych 5 lat jedynie 0,7 roku jest przeznaczane na wydłużenie kariery przez kobiety, zaś 1,4 roku przez mężczyzn (piszę o wydłużeniu kariery, gdyż jedynie wśród mężczyzn wzrasta – i to bardzo nieznacznie – czas spędzony na bezrobociu). W obu przypadkach zdecydowana większość dodatkowego czasu wydłuża okres bierności zawodowej.

Tablice trwania aktywności zawodowej dla wybranych państw europejskich

Dla dokonania porównania czasu trwania aktywności zawodowej w Polsce i niektórych krajach Europy poniżej prezentuję tablicę wynikową opracowaną na podstawie tablic aktywności zawodowej z 1997 r. Choć zdaję sobie sprawę, iż wielkości te nie są w pełni porównywalne z uwagi na fakt, że w poniższej tabeli wiek produkcyjny został zdefiniowany jako 15-65 lat, należy podejrzewać, że zniekształcenia porównania są niewielkie. Liczba młodocianych absolwentów jest w naszym kraju relatywnie niewielka i w zasadzie ograniczona tylko do jednostek mających ukończone 17 lat. W rezultacie również i trwanie okresu aktywności zawodowej w wieku 15-17 lat praktycznie jest bliskie zeru, zaś prawie cały ten 3-letni okres można w polskich warunkach wpisać jako przyrost w rubryce „brak aktywności zawodowej”.

Tabela 2

Lata pomiędzy wiekiem 15 a 65 lat spędzone w stanie aktywności zawodowej
w zależności od płci w wybranych krajach europejskich w 1997 r.

Kraj	Mężczyźni				Kobiety			
	aktywny			bierny	aktywna			bierna
	praca	bezrobocie	aktywność		praca	bezrobocie	ogółem	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Austria	35,9	2,0	37,9	12,1	27,7	1,6	29,3	20,7
Belgia	31,8	2,4	34,2	15,8	21,9	2,9	24,8	25,2
Dania	39,8	2,0	41,8	8,2	33,5	2,4	35,9	14,1
Finlandia	30,5	5,6	36,1	13,9	28,2	5,3	33,5	16,5
Francja	31,8	4,0	35,8	14,2	24,9	4,2	29,1	20,9
Grecja	36,1	2,5	38,6	11,4	19,6	3,4	23,0	27,0
Hiszpania	32,0	5,9	37,9	12,1	16,7	6,3	23,0	27,0
Holandia	36,9	1,7	38,6	11,4	26,7	2,1	28,8	21,2
Irlandia	34,6	3,8	38,4	11,6	21,5	2,3	23,8	26,2
Islandia	41,9	2,1	44,0	6,0	39,5	0,5	40,0	10,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Luksemburg	34,1	0,6	34,7	15,3	21,4	0,7	22,1	27,9
Niemcy	34,9	3,6	38,5	11,5	27,0	3,2	30,2	19,8
Norwegia	39,4	1,9	41,3	8,7	34,8	1,8	36,6	13,4
Portugalia	36,4	2,3	38,7	11,3	28,0	2,3	30,3	19,7
Szwajcaria	42,1	2,0	44,1	5,9	33,9	1,4	34,4	15,6
Szwecja	33,9	4,4	38,3	11,7	32,5	3,6	36,1	13,9
Wielka Brytania	37,2	3,4	40,6	9,4	30,6	1,9	32,5	17,5
Włochy	32,1	3,3	35,3	14,7	17,7	3,4	21,1	28,9

Źródło: G. Gesano: *Who is working in Europe? W: European populations: Unity in diversity*, vol. I, European Population Conference 1999, EAPS, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht-Boston-London 1999, s. 92.

Tabela 2 informuje ile lat spędziłaby osoba danej płci jako aktywna zawodowo (z wyszczególnieniem pracy zawodowej i bezrobocia) i jako nieaktywna pomiędzy 15 a 65 rokiem życia, a zatem do wieku, w którym około 95% czynnych zawodowo już wycofało się z rynku pracy, przy jednoczesnym wyeliminowaniu wpływu umieralności. Gdyby w trakcie całej kariery zawodowej austriacki mężczyzna doświadczał takich prawdopodobieństw rozpoczęcia i kontynuacji pracy, prawdopodobieństw bezrobocia i wycofania się z rynku pracy, jakie panowały w 1997 r. pracowałby przeciętnie 35,9 lat, 2 lata utrzymywałby się z zasiłku dla bezrobotnych, zaś 12,1 lat byłby nieaktywny zawodowo⁶. Okres nieaktywności należałoby podzielić na trzy podokresy: nieaktywności związanej z pobieraniem nauki, czyli występującej przed momentem rozpoczęcia kariery zawodowej, czasowej nieaktywności związanej z wycofaniem się z rynku pracy pomiędzy kolejnymi okresami aktywności oraz nieaktywności związanej z ostatecznym zakończeniem okresu pracy. Niestety, przywołane badania nie podają tak szczegółowych danych.

⁶ Należy pamiętać o założeniu mówiącym, iż osoba ta przeżyje 50 lat pomiędzy 15 a 65 urodzinami.

Przedstawione w tab. 2 dane dostarczają jednocześnie materiału do porównania okresu pracy i aktywności zawodowej w 18 krajach europejskich. Różnica pomiędzy trwaniem okresu pracy mężczyzn – Szwajcarów (42,1) i Finów (30,5) oraz kobiet – mieszkanki Islandii (39,5) i Hiszpanek (16,7) jednoznacznie wskazuje na wciąż występujące na naszym kontynencie różnice w zakresie stażu pracy. Tym niemniej należy podkreślić, że po uwzględnieniu bardzo zróżnicowanego poziomu bezrobocia (przeciętny Hiszpan może się spodziewać – przy założeniu utrzymywania się odnotowanego w 1997 r. natężenia bezrobocia – spędzenia bez pracy 5,6 lat, podczas gdy Belg jedynie 0,6 roku; jeszcze większe różnice występują wśród kobiet – mieszkanka Islandii może spędzić bez pracy jedynie 0,5 roku, Hiszpanka aż 6,3 lat) różnice dotyczące okresu aktywności zawodowej znacząco zmniejszają się, choć nadal okres aktywności w Islandii jest wyższy niż w Belgii w przypadku mężczyzn o prawie 10 lat, a we Włoszech w przypadku kobiet o blisko 20 lat.

Porównanie powyższych danych z obliczeniami przedstawionymi w tab. 1 prowadzi do stwierdzenia, że polscy mężczyźni i kobiety odznaczają się jednym z najwyższych okresów pozostawania na bezrobociu. Takie są skutki wysokiego poziomu bezrobocia odnotowywanego ostatnio w naszym kraju. Jeśli idzie o pozostałe wielkości zastanawia fakt, że okres bycia osobą nieaktywną zawodowo jest w Polsce jednym z najdłuższych w Europie, zaś najdłuższym spośród analizowanych państw, jeśli pamiętać o poczynionym wcześniej założeniu, że w zasadzie 3 lata pomiędzy 15 a 17 rokiem życia w naszym kraju wydłużają praktycznie całkowicie okres nieaktywności zawodowej. Z kolei okres pracy zawodowej jest w przypadku Polaków obok Francji, Finlandii i Belgii najkrótszy w spośród analizowanych państw i to z reguły o 7-9 lat, zaś w przypadku Polek należy do przedziału wartości typowych.

Okres aktywności zawodowej a poziom wykształcenia

Jak wynika z porównania odnotowywanych w Polsce w ostatnich latach współczynników aktywności zawodowej i stóp bezrobocia dla poszczególnych poziomów wykształcenia, poziom kwalifikacji poświadczonych dyplomem zakończenia szkoły wyraźnie różnicuje szanse na rynku pracy. Spróbuję pokazać owe różnice poprzez odwołanie się do trwania aktywności zawodowej. Dla zachowania porównywalności ograniczyłem się do ludności w wieku 25-64 lata.

W innym bowiem przypadku należałoby czynić dodatkowe założenia odnośnie do typowej dla młodych ludzi częstości przechodzenia z jednego poziomu wykształcenia do innego. Poniższe dane są i tak zniekształcone cichym założeniem, że dotyczą osób, które w wieku 24-29 lat osiągnęły już swój ostateczny poziom wykształcenia.

Tabela 3

Rozkład liczby lat spędzonych w danym statusie pomiędzy wiekiem 25 a 64 lata przez kobiety i mężczyzn według poziomu wykształcenia w Polsce według NSP 2002

Poziom wykształcenia	Kobiety				Mężczyźni			
	aktywna			bierna	aktywny			bierny
	ogółem	pracująca	bezrobotna		ogółem	pracujący	bezrobotny	
Wyższe	31,5	30,0	1,5	8,5	34,7	32,9	1,7	5,3
Policealne	27,3	24,0	3,3	12,7	31,3	27,6	3,7	8,7
Średnie zawodowe	25,8	21,5	4,3	14,2	30,4	26,5	3,9	9,6
Średnie ogólnokształcące	24,6	19,8	4,8	15,4	29,0	24,5	4,4	11,0
Zasadnicze zawodowe	22,4	16,4	6,0	17,6	28,4	22,7	5,7	11,6
Podstawowe	21,1	13,6	7,5	18,9	26,6	18,6	8,0	13,4
Niepełne podstawowe	6,8	4,1	2,7	33,2	10,3	6,5	3,8	29,7

Przedstawione powyżej dane wskazują jednoznacznie na różnice występujące pomiędzy przedstawicielami poszczególnych poziomów wykształcenia odnoszące się do trwania kariery zawodowej i długości okresów bezrobocia i dezaktywacji. Ogólnie wraz z przechodzeniem do grupy osób coraz gorzej wyedukowanych mamy do czynienia nie tylko ze skracaniem się okresu aktywności zawodowej (a tym samym wzrostem liczby lat w pozostawaniu w stanie bierności), lecz również z wydłużaniem się okresu bycia osobą bezrobotną.

Uprzywilejowanej pozycji najlepiej wykształconych nie zmienia fakt, że osoby o wcześniej zakończonej karierze edukacyjnej wchodzi na rynek pracy o kilka lat wcześniej. Dodając bowiem 6 lat (różnica pomiędzy obowiązkowym wiekiem pobierania nauki – 18 lat a typowym wiekiem ukończenia szkoły wyższej – 24 lata) do trwania aktywności zawodowej osób mających jedynie wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe nadal nie uzyskujemy wielkości porównywalnej z wartością występującą w populacji osób legitymujących się posiadaniem dyplomu szkoły wyższej. Uwaga ta dotyczy również osób, które później kończą naukę (19 lat kończący szkoły średnie, 20 lat – średnie zawodowe, 21 lat – policealne). Co więcej, z uwagi na bardzo wysokie bezrobocie ludzi młodych, wydłużenie się okresu aktywności przekłada się w dużym stopniu na wzrost liczby lat spędzonych w statusie bezrobotnego.

Wpływ wykształcenia jest mniej widoczny wśród mężczyzn, zwłaszcza w przypadku okresu pracy, co zapewne wynika z tradycyjnie uznawanej wśród tej płci konieczności znalezienia źródła utrzymania dla siebie i dla swojej rodziny. W efekcie w zbiorowości mężczyzn mamy do czynienia z bardziej jednorodnymi zachowaniami na rynku pracy.

Wyraźnie od pozostałych grup odróżniają się osoby mające jedynie wykształcenie niepełne podstawowe. Wziąwszy pod uwagę z jednej strony niewielką liczbę tych osób, z drugiej fakt rzadkości w ostatnich latach kończenia edukacji na tak niskim szczeblu, należy domniemywać, że bardzo krótki okres aktywności i jednocześnie niezwykle długi okres bierności zawodowej są wynikiem wyjątkowo intensywnego nasycenia tej właśnie subpopulacji osobami upośledzonymi pod względem somatycznym i psychicznym.

Aktywność zawodowa a poziom wykształcenia i miejsce zamieszkiwania

Zamieszkiwanie w mieście lub na wsi wpływa na poziom aktywności zawodowej, prowadząc do pojawienia się różnic pomiędzy osobami o danym poziomie wykształcenia – mieszkańcami obszarów miejskich i wiejskich (zob. tab. 4, 5).

Tabela 4

Rozkład liczby lat spędzonych w danym statusie pomiędzy wiekiem 25 a 64 lata przez mężczyzn-mieszkańców miast i wsi według poziomu wykształcenia w Polsce według NSP 2002

Poziom wykształcenia	Miasto				Wieś			
	aktywny			bierny	aktywny			bierny
	ogółem	pracujący	bezrobotny		ogółem	pracujący	bezrobotny	
Wyższe	34,7	32,9	1,8	5,3	34,4	33,0	1,4	5,6
Policealne	31,3	27,4	3,9	8,7	31,2	28,4	2,8	8,8
Średnie zawodowe	30,1	25,9	4,3	9,9	31,3	28,3	3,0	8,7
Średnie ogólnokształcące	28,9	24,2	4,7	11,1	29,4	26,1	3,3	10,6
Zasadnicze zawodowe	28,0	21,3	6,7	12,0	29,0	24,5	4,5	11,0
Podstawowe	25,0	14,5	10,5	15,0	27,7	21,4	6,3	12,3
Niepełne podstawowe	8,3	3,3	4,9	31,7	11,1	7,9	3,2	28,9

Tabela 5

Rozkład liczby lat spędzonych w danym statusie pomiędzy wiekiem 25 a 64 lata przez kobiety-mieszkanke miast i wsi według poziomu wykształcenia w Polsce według NSP 2002

Poziom wykształcenia	Miasto				Wieś			
	aktywna			bierna	aktywna			bierna
	ogółem	pracująca	bezrobotna		ogółem	pracująca	bezrobotna	
Wyższe	31,6	30,1	1,5	8,4	30,8	29,6	1,2	9,2
Policealne	27,4	23,9	3,5	12,6	27,2	24,6	2,7	12,8
Średnie zawodowe	25,8	21,1	4,7	14,2	26,2	22,6	3,5	13,8
Średnie ogólnokształcące	24,5	19,5	5,0	15,5	25,1	21,3	3,8	14,9
Zasadnicze zawodowe	21,9	14,9	7,0	18,1	23,5	18,6	4,9	16,5
Podstawowe	20,0	10,9	9,2	20,0	22,1	16,0	6,1	17,9
Niepełne podstawowe	6,3	2,5	3,9	33,7	6,7	4,9	1,8	33,3

Jeśli spojrzymy na liczbę lat spędzanych przez mężczyzn w stanie aktywności zawodowej, widoczny jest wyraźny wpływ poziomu wykształcenia na występujące różnice pomiędzy mieszkańcami miast i wsi. Ogólnie im niższe wykształcenie, tym krótszy jest okres gotowości do wykonywania pracy, niemniej jednak wpływ wykształcenia jest zdecydowanie silniejszy w mieście. Konstatacja ta jest również prawdziwa, gdy spojrzymy na składowe aktywności – wykonywanie pracy i pozostawanie na bezrobociu. W tym przypadku – zapewne dzięki większemu rozpowszechnieniu na wsi samozatrudnienia – wśród ludności wiejskiej męskiej płci widać słabszy wpływ poziomu kwalifikacji zarówno na czas pracy, jak i na czas bezrobocia.

Powyższe stwierdzenia są również prawdziwe w przypadku kobiet, aczkolwiek odnośnie do czasu pozostawania na bezrobociu różnice pomiędzy miastem a wsią są zdecydowanie mniejsze.

Podsumowanie

Przedstawione dane odnoszące się do trwania okresu aktywności zawodowej, pracy i przebywania na bezrobociu wskazują na możliwość prezentowania danych odnośnie do sytuacji na rynku pracy w jeszcze jeden, zdecydowanie rzadziej wykorzystywany sposób. Nawet zastosowanie uproszczonej metody prowadzi do syntetycznych, powszechnie zrozumiałych i pełnych treści wielkości. Takie podejście ma jeszcze jedną ważną zaletę – pozwala na dość precyzyjne określenie konsekwencji utrzymywania się danej sytuacji na rynku pracy dla przyszłych świadczeń emerytalnych, których wysokość jest uzależniona nie tylko od poziomu wynagrodzeń, lecz również od stażu pracy i innych okresów składkowych. Podejście to jest skądinąd już od wielu lat używane do analizy sytuacji na rynku pracy w wielu krajach europejskich. Z tego punktu widzenia utrzymywanie się przez kilka dekad deklarowanego w trakcie NSP 2002 poziomu aktywności zawodowej prowadziłoby do niebezpiecznie krótkiego okresu pracy, a tym samym okresu opłacania składek emerytalnych. Wbrew obiegowym opiniom upatrującym w niekorzystnym przebiegu typowej kariery zawodowej przyszłych emerytów jedynie odzwierciedlenia wysokiego bezrobocia, zdecydowanie większa liczba nieprzepracowanych lat jest konsekwencją bierności zawodowej niż braku pracy dla gotowych ją podjąć.

Zaprezentowane dane jednoznacznie wskazują na podwójne upośledzenie osób o najniższych kwalifikacjach. Z jednej strony w przypadku chęci podjęcia pracy są one najbardziej narażone na ryzyko pozostania bez możliwości jej wykonywania, z drugiej owa niekorzystna sytuacja w segmencie rynku pracy wymagającym niskich kwalifikacji zachęca – o ile nie zmusza – do poszukiwania sposobów przyspieszonej dezaktywizacji. Ten ostatni proces jest wzmagany przez różne czynniki prowadzące do ścisłego powiązania niskiego statusu społecznego z niekorzystnym stanem zdrowia za pośrednictwem odmiennych wśród różnych warstw społeczeństwa praktyk żywieniowych, higienicznych, zdrowotnych, rekreacyjnych oraz różnych warunków pracy. Przedstawiane dane są jednocześnie jeszcze jedną przesłanką wskazującą na utrzymywanie się w Polsce mechanizmu transmisji nierówności społecznych – jednostki pochodzące z grup gorzej wyedukowanych, abstrahując od poziomu płac, mają niższą szansę kontynuacji bez przerw kariery zawodowej, kończą ją również wcześniej. Tym samym nie mają wystarczających zasobów do wspomagania swojego potomstwa ani na etapie pozyskiwania przez nie kapitału ludzkiego, ani wzmożonymi przepływami międzypokoleniowymi na etapie usamodzielniania się przez potomstwo, ani przepływami *post mortem* zakumulowanych w trakcie życia zasobów.

Wykluczenie społeczne przybiera różnorodną postać, choć jej podstawą zawsze jest deficyt pewnych, newralgicznych z punktu widzenia badanego wymiaru ekskluzji, zasobów. W niniejszym opracowaniu skupiono się na ukazaniu tego aspektu wykluczenia nisko wyedukowanych, które – choć powszechnie znane – rzadko jest prezentowane za pomocą odwołania się do wskaźników syntetycznych.